

„A letűnt világ bürokratáinak porlepte bűnjelei...” Selejtezés és iratmentés Szolnok megyében, az 1950-es években

„Dusty corpus delictis of the bygone world’s bureaucrats...” Disposal of public records and rescue of documents in the County of Szolnok in 1950s

MUCSI L.¹

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára. mucsi.laszlo@mnl.gov.hu

Absztrakt

A selejtezés az iratkezelésnek egy teljesen normális eleme. Ezt ma is gyakorolják a különböző iratképző szervek. Az egyes hivatalok, hatóságok és intézmények számára irattári tervek határozzák meg a selejtezés rendjét. A selejtezéseket a megyei levéltárak ellenőrizhetik. Ez a gyakorlat az 1950-es években alakult ki. A kormányzat ebben az időszakban kísérlete meg első ízben szabályozni az iratok selejtezésének egységes módját. Ám az ekkor hozott rendeletek nem bizonyultak teljesen megfelelőnek, mert nem voltak részletesek és körültekintők, aminek következtében a hivatalok nehezen tudták megkülönböztetni a maradandó értékű és a selejtezhető iratokat. Ráadásul voltak olyan helyi káderek, akik nem is ismerték ezeket a rendelkezéseket. Ugyanakkor a kormány, a papírhiányra hivatkozva, támogatta az iratszelekcziót, amivel óriási selejtezési hullámot indított a második világháború után. A fő szempont a mennyiség lett, függetlenül a kidobott iratok értékétől. Sőt, a folyamatnak politikai aspektusai is voltak. Egy 1953-as filmhíradó például azzal propagálta a selejtezést, hogy az jó alkalom megsemmisíteni „a letűnt világ bürokratáinak porlepte bűnjelei”-t, azaz az 1945 előtt keletkezett iratokat. Ezen okokból nagy mennyiségű értékes iratanyag került a Szolnoki Papírgyárba, mint újrahasznosítandó nyersanyag. Szedő Antal megyei levéltárnok több jelentést készített arról, hogy értékes iratanyagot talált a Szolnoki Papírgyár területén. 1950-ben például 20 mázsányi debreceni illetőségű 18–19. századi iratra bukkant. Szolnok megyei települések hivatalaiban is végeztek felelőtlen selejtezéseket. Egyszer a levéltárosok Jászsalsószentgyörgy, Kenderes és Besenyszög iratait találták meg a szolnoki MÉH telepen, köztük 19. századi jegyzőkönyveket is. Sajnos a levéltárosok nem tudtak mindent megmenteni, ezért valószínűleg sok értékes irat semmisült meg az 1950-es években.

Kulcsszavak: selejtezés, levéltár

Abstract

Disposal of public records is an ordinary element of document management, which is also practiced nowadays by various organizations. The arrangement of disposal depends on the own records schedules of the offices, authorities and institutions and the County Archives can review this process. This system

was formed for the first time in the Hungarian history in the 1950s, when the government attempted to regulate the integrated order of disposal of public records. However the regulations were not detailed, prudent and therefore appropriate enough, so the officials could hardly distinguish the „long-term value records” and the worthless documents. Furthermore there were local cadres, who did not even know these regulations. At the same time, after the Second World War there was a huge selection of records supported by the government, because of the lack of paper. The main standing-point has become the quantity, independently of the quality of the wasted historical papers. Political aspects also appeared during the process. For example, a newsreel from 1953 promoted the disposal as it was a good opportunity to destroy the „dusty corpus delictis of the bygone world’s bureaucrats” meaning the documents originated before 1945. For these reasons a lot of valuable documents were transported to the Papermill of Szolnok as recyclable raw material. Archivist Antal Szedő wrote several reports on the large amount of important scripts he found there. For example in 1950 Szedő found 2000 kilograms of valuable documents originated from Debrecen from the 18th and 19th century. There were also cases in the County of Szolnok, where councils made irresponsible decisions during the selection. Once archivists found old and estimable documents (including protocols from the 19th century) of Jászsalsószentgyörgy, Kenderes and Besenyszög in the By-product and Waste Utilization Company of Szolnok. Unfortunately not all records could be rescued, so probably a lot of relevant ones were destructed in 1950s.

Keywords: disposal of public records, archives

JEL Kód: 02 02 07 Az új- és jelenkor története

Az iratkezelés folyamatának egy teljesen megszokott eleme a selejtezés. A különböző iratképző szervek (például önkormányzatok, kormányhivatalok, bíróságok, ügyészségek, iskolák stb.) manapság is időről időre kiválogatják és megsemmisítik azokat az iratokat, amelyek ügyviteli szempontból már nem használatosak és nem rendelkeznek maradandó értékkel. A selejtezési eljárás menetét jogszabályok határozzák meg. Minden közfeladatot ellátó iratképző szervnek rendelkeznie kell egyedi iratkezelési szabályzattal, amelynek kötelező mellékletét kell, hogy képezze az adott szervezetre vonatkozó, speciális irattári terv. Az irattári terv szabja meg azt, hogy a különböző típusú iratokat meddig kell megőrizni, melyeket lehet bizonyos idő elteltével kiselejtezni, illetve melyek azok az iratok, amelyek maradandó értékűek², tehát levéltárba kell, hogy kerüljenek. A közlevéltáraknak is nagy szerepük van, ugyanis

² A ma is hatályos 1995. évi LXVI. törvény, amely a köziratokról, a közlevéltárakról és a levéltári anyag védelméről szól, a „maradandó értékű irat” fogalmát alkalmazza azokra az iratokra, amelyek a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, honvédelmi, nemzetbiztonsági, tudományos, művelődési, műszaki vagy egyéb szempontból jelentős, a történelmi múlt kutatásához, megismeréséhez, megértéséhez, a közfeladatok folyamatos ellátásához és az állampolgári jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlenek. Az 1950-es években azonban nem használták ezt a fogalmat. A levéltárakról szóló 1950. évi 29. törvényerejű rendelet „történeti vagy tudományos szempontból jelentős iratanyag”-ról, illetve olyan iratokról rendelkezett, amelyek „jelentőségükre tekintettel tartós megőrzésre érdemesek.” *A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelete a levéltárakról.* Magyar Közlöny. 128–129. sz. 1950. július 30. pp. 946–952. A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelete a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről szól, amely a maradandó értékű iratok fogalma helyett nem selejtezhető iratok köréről rendelkezett, amelybe többek között beletartoztak a „politikai, gazdasági, tudományos, történeti vagy művészeti szempontból értékes iratok” is. *A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelete a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről.* Magyar Közlöny. 151. sz. 1951. október 23. pp. 1059–1060. Az állami szervek iratainak védelméről és selejtezéséről szóló 45/1958. (VII. 30.) számú rendelet a maradandó értékű iratok helyett a „politikai, tudományos (történeti), kulturális, gazdasági jelentőségű” iratok megfogalmazást használta. *A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 45/1958. (VII. 30.) számú rendelete az állami szervek iratainak védelméről és a selejtezéséről.* Magyar Közlöny. 68. sz. 1958.

véleményezhetik mind az iratkezelési szabályzatokat, mind az irattári terveket, így lehetőségük van szakmai kontrollt gyakorolni a szervek iratkezelési gyakorlata és a maradandó értékű iratok körének meghatározása felett. Fontos, hogy a levéltárak a selejtezési munkát is ellenőrzik. A szervezeteknek a selejtezési szándékot előre be kell jelenteniük, a kiválogatott iratanyagot pedig csak akkor semmisíthetik meg, ha a selejtezésről készült jegyzőkönyvet az illetékes levéltár megismerte és jóváhagyta. Ez az eljárás hivatott biztosítani azt, hogy maradandó értékű iratok semmiképpen se pusztuljanak el. A selejtezési eljárásnak ez a gyakorlata az 1950-es években kezdett kialakulni, abban az évtizedben, amikor a levéltárosok szinte napi rutinjává vált a Melléktermék és Hulladékhasznosító (MÉH) Vállalat telepeinek látogatása. A kortárs szakemberek ezeken a telepeken kutatva próbálták összegyűjteni és megmenteni a nagy mennyiségben odaszállított, történeti szempontból értékes iratokat. Miért kerültek ezek az iratok a hulladékgyűjtő állomásokra? Mi állt az események hátterében? Kik és hogyan próbálták megakadályozni az iratok pusztulását? Tanulmányomban főleg Szolnok megyei példákon keresztül ezekre a kérdésekre keresem a válaszokat.

A második világháborút követően Magyarországon óriási papírhiány volt, amely számos területen éreztette a hatását. Nem sikerült például kellő számban előállítani az újraírt iskolai tankönyveket és a tanuláshoz elengedhetetlen füzeteket, így rengeteg tanuló – főleg vidéken – kénytelen volt könyv és írka nélkül látogatni az iskolát.³ Az írott sajtó működéséhez sem volt elegendő nyersanyag, amely még a Magyar Kommunista Pártot (MKP) is érzékenyen érintette. 1946. február 21-én az MKP járszági felsőjárás titkára arról számolt be a Központi Vezetőségnek, hogy a papírhiány miatt nem jelenhetett meg a *Járszági Szabad Nép*, annak ellenére, hogy a helyi kommunisták egy mázsa papírért cserébe ugyanannyi lisztet ajánlottak fel a Szolnoki Papírgyárnak.⁴ A kormányzat, hogy a papírgyártáshoz szükséges nyersanyagot biztosítsa, központilag rendelt el selejtezéseket. 1947 decemberében a Minisztertanács egy határozatot adott ki, melyben úgy rendelkezett, hogy „*ugy a közhivataloknál és közintézményeknél, mint egyéb intézményeknél a törvényes kereteken belüli és az ezen felül lehetséges irattári selejtezések haladéktalanul végrehajtandók.*”⁵ (sic!) A végrehajtás során azonban több probléma felmerült és szükségessé vált, hogy a selejtezések alapelveit és rendjét is szabályozzák. Ennek érdekében adta ki a belügyminiszter 5411/1948. eln. B. M. számú körrendeletét, amiben viszont csak annyi szerepelt, hogy az 1867 előtt keletkezett iratokat tilos selejtezni, egyenként kell azokat átválogatni, így a háborús események folytán „*összekeveredett*” vagy „*megrongálódott*” aktákat sem lehet egyszerre kidobni.⁶ A jogszabály más segítséget nem nyújtott a selejtezhető és nem selejtezhető iratok szétválogatásához, így féltő volt, hogy rengeteg történeti vagy ügyviteli szempontból is értékes forrás kerül a zúzdákba. Ennek elkerülése érdekében az Országos Levéltár minden megyének megküldte Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye selejtezési szabályzatát, hogy azt vegyék mintának (Kiss M., 1986. pp. 730.). E körültekintőnek a legkevésbé sem mondható szabályozások ellenére a szervek elvégezték a selejtezést. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja 1948. október 8-án azt a jelentést tette a belügyminiszternek, hogy a vármegyénél naponta egy mázsa irat került selejtezésre, aminek köszönhetően kb. másfél vagon kiselejtezett papír gyűlt már össze.⁷ Nincsen arra vonatkozó egyértelmű forrásunk, hogy megyénk területén semmisítettek-e meg ekkor történeti szempontból jelentős iratanyagot, ahogyan az az ország más területein előfordult (Kiss J. M., 2006. pp. 5.). Arra viszont már

július 30. pp. 509–511. A későbbiekben idézendő levéltári forrásokban is „*megtartandó*”, „*nem selejtezhető*” iratként vagy „*levéltári anyag*”-ként emlegetik azokat az iratokat, amelyeket nem szabad selejtezni, hanem levéltárba kell, hogy kerüljenek. A történeti hűség érdekében tehát a maradandó értékű irat fogalmát csak a saját időskijában alkalmazom, az 1950-es évekre vonatkozóan pedig inkább a „*történeti szempontból jelentős*” vagy a „*történeti szempontból értékes irat*” meghatározást fogom használni.

³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökéhez a magyar iskolák taneszközökkel való ellátottságáról. Budapest, 1945. december 5. In: Dancs I., 1979. pp. 262–263.

⁴ Az MKP járszági felsőjárás titkárának jelentése. Jászberény, 1946. február 21. In: Csöngé A., 2007. pp. 324–325.

⁵ 14.527/1947. számú minisztertanácsi határozat a papírtakarékossággal és az irattári selejtezés végrehajtásával kapcsolatos kérdések tárgyában. Magyar Közlöny. Rendeleték Tára. 279. sz. 1947. december 10. pp. 3166.

⁶ A belügyminiszter 5411/1948. eln. B. M. számú körrendelete a selejtezés végrehajtása során irányadó egyes szempontok tárgyában. Magyar Közlöny. Rendeleték Tára. 115. sz. 1948. május 22. pp. 1127.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (Továbbiakban: MNL JNSzML) IV. 407. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának iratai. 6374/1949.

konkrét adataink vannak, hogy az 1950-es években Szolnok megyében is kerültek a MÉH telepekre fontos iratok.

A selejtezések az 1940–1950-es évek fordulóján is folytatódtak, ám az eljárást részleteiben szabályozó rendeletek és az értékes iratok kiválogatását segítő ügykörjegyzékek még mindig nem készültek el. Az ebből adódó problémákat, elsősorban a Levéltárak Országos Központja (LOK) közbenjárására, érzékelte a kormányzat és 1950–1951-ben több tárca fel is függesztette a hatáskörébe tartozó hivataloknál az iratok kiválogatását.⁸ Az évtized egészét mégis a selejtezési kampányok jellemezték, így egyre sürgősebbé vált tehát, hogy a történeti szempontból jelentős iratok védelme érdekében új jogszabályokat hozzanak. 1950-ben jelent meg a levéltárakról szóló 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelet. E jogszabály leszögezte, hogy a közhatóságoknál és a közhivataloknál a selejtezés feltételeit és módját az illetékes miniszternek kell egy éven belül szabályoznia. Az iratok védelme érdekében a törvényerejű rendelet három évi börtönbüntetést helyezett kilátásba abban az esetben, ha a jelen rendelkezés védelme alatt álló iratokat valaki szándékosan megrongálta, elpusztította vagy megsemmisítette.⁹ A selejtezések rendjét tehát ez a jogszabály sem pontosította. Továbbra is fennállt a veszélye annak, hogy sok szerv túlzásokba esik és olyan iratokat is eltávolít, amelyek történeti szempontból jelentősek. Ennek elkerülése érdekében kívánatos lett volna, hogy a levéltárak ellenőrizzék az eljárást, ezt azonban akkor még nem tették kötelezővé a jogszabályok. Áthidaló megoldásként a LOK és a hulladékgyűjtő vállalat között jött létre egy megállapodás 1951 nyarán, melynek értelmében a MÉH vállalta, hogy telepein csak akkor vesznek át selejtezett iratanyagokat, ha azt az illetékes levéltárak jóváhagyták. Az erre vonatkozó utasítás be is került a *Méhes Értesítő* 34. számába, 1951. június 15-én.¹⁰ A további szabályozások érdekében 1951-ben megjelent a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelete a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről. Ez a rendelkezés általánosságban minden szerv esetében ötéves irattári őrzési időt írt elő, illetve nagyvonalakban meghatározta azon iratok körét, amelyeket nem volt szabad selejtezni. Ilyenek voltak „a közület szervezetére, működésére, fejlődésére és ügykezelésére vonatkozó” iratok, a „politikai, gazdasági, tudományos, történeti vagy művészeti szempontból értékes iratok”, a műszaki tervek, „az 1867. évben vagy azt megelőző időben keletkezett” és „az irattárakban őrzött közlevéltári anyagot képező” iratok. A továbbiakban a belügyminiszternek és az egyes szakminisztereknek kellett részletes iratmegőrzési és selejtezési utasításokat, valamint speciális ügykörjegyzékeket kiadniuk. Ezekben felülbírálhatták az általánosan megállapított ötéves őrzési időt és tételesen megszabhatták, hogy a különböző iratokat pontosan meddig kell megőrizni. Ki kell emelnünk azt is, hogy a 185/1951. (X. 23.) M. T. számú minisztertanácsi rendelet lehetővé tette a Levéltárak Országos Központja (LOK), illetve a területileg illetékes közlevéltárak számára, hogy a selejtezést végző közület megkeresése esetén véleményt nyilváníthassanak „a politikai, tudományos, történeti vagy művészeti szempontból értékes iratok kiválasztása tekintetében.”¹¹ Ezek jelentős lépések voltak abba az irányba, hogy a selejtezések minél szakszerűbben történjenek, e rendelet mégsem elégített ki minden szakmai igényt. Az ötéves selejtezési határ túlzottan kis részekre tördelte az iratanyagokat és hiányzott a selejtezendő iratokra való történeti rálátás is (Lakos, 2002. pp. 40.). Emellett a levéltári ellenőrzés továbbra sem vált kötelezővé. A hiányosságok pótlása érdekében nagy szükség volt a részletes végrehajtási utasításokra és az ügykörjegyzékekre.

Ezek 1952-ben el is készültek. Más tárcák mellett a belügyminiszter is ekkor adta ki 131–10/1952. B. M. számú utasítását a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről kiadott 185/1951 (X. 23.) M. T. számú rendelet végrehajtása tárgyában. Ez az utasítás a belügyminisztérium, a helyi tanácsok, a rendőrségi szervek, a tűzoltó szervek, valamint ezek közvetlen irányítása alatt álló intézetek, intézmények és vállalatok számára készült. A hozzá csatolt ügykörjegyzékek voltak hivatottak részletesen meghatározni, hogy a fent említett szerveknél keletkezett iratokat öt évnél hosszabb vagy rövidebb ideig kell-e őrizni, illetve melyek a nem selejtezhető iratok. Az utasítás leszögezte, hogy a

⁸ MNL JNSzML A Levéltár ügyviteli iratai. (Továbbiakban: Levéltár iratai.) Cs.1/1951.

⁹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelete a levéltárakról. Magyar Közlöny. 128–129. sz. 1950. július 30. pp. 946–952.

¹⁰ A rendkívüli iratselejtezésről szóló 1010/1951. M. T. h. sz. határozat végrehajtása. Méhes Értesítő. 34. sz. 1951. június 15. pp. 6.

¹¹ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelete a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről. Magyar Közlöny. 151. sz. 1951. október 23. pp. 1059–1060.

selejtezések ellenőrzésében „a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Levéltár megbízottja is közreműködik.” A szervezetnek a lehető leghamarabban együtt kellett működniük az Intézet és a levéltárak munkatársaival.¹² A LOK a későbbiekben mindezt úgy értelmezte, hogy a tárcák által kibocsájtott végrehajtási utasítások kötelezővé tették a levéltári ellenőrzést.¹³ Az kétségtelen, hogy az utasítások és az ügykörjegyzékek megpróbálták csökkenteni az iratok értékelésének szubjektivitását, illetve egyértelmű lépéseket tettek abba az irányba, hogy az irattári selejtezések a levéltárosok szakmai felügyelete alá kerüljenek (Lakos, 2002. pp. 40.). Ezt erősítették az olyan rendelkezések is, mint a Könnyűipari Minisztérium utasítása 1955-ben, amely a MÉH telepeknek megtiltotta, hogy levéltári ellenőrzés nélkül vegyenek át papírhulladékot.¹⁴ A szakmai kontroll kérdését végül a 45/1958. (VII. 30.) számú kormányrendelet zárta le, amely előírta a selejtezési szándék előzetes bejelentését a levéltárak felé, illetve az eljárásról felvett jegyzőkönyv kötelező levéltári felülvizsgálatát is egyértelműen előírta. Ez egy fontos rendelkezésnek bizonyult, mivel a selejtezések alapos ellenőrzésére a továbbiakban is nagy szükség volt. Az 1950-es években megjelent ügykörjegyzékek alkalmazása ugyanis nehézkes volt, használatuk még az 1960-as években is gondot okozott (Mikó, 2009. pp. 458).

Láthatjuk tehát, hogy főleg 1952-ig, a selejtezések jogi szabályozása hagyott kívánnivalót maga után. Ebben az időszakban talán ez lehetett az egyik legfőbb oka a téves és szakszerűtlen irattári szelekciónak. A másik ok a papírgyűjtés propagálása, sőt sürgetése volt, amelyre főleg 1952 után találunk példákat. A kormány és a párt nem pusztán elrendelte, hanem a sajtón keresztül ösztönözte is a különböző hivatalokat, vállalatokat és testületeket, hogy minél több selejtpapírt adjanak le a MÉH telepekre, ahonnan az a Szolnoki Papírgyár vagy más újrahásznosító üzem zúzdájába kerülhetett.¹⁵ A propaganda hatására a selejtezésből is munkaverseny alakult, az egyes tanácsok és más hivatalok kihívták egymást, ki tud több papírt összegyűjteni (Lakos, 2002. pp. 40.). A versengés állásáról a helyi és országos sajtó is rendszeresen beszámolt. 1953. június 18-án például a *Szolnokmegyei Néplap* hasábjain jelent meg egy cikk arról, hogy a Szolnok Megyei Bíróságon egy kilenc tagú brigád fáradságot nem ismerve, munkaidő után végezte el a selejtezést, melynek következtében már mázsányi bezúzásra váró irat gyűlt össze. A bíróság dolgozói a cikkben versenyre hívták a megye többi hivatalának dolgozóit, hogy minél több nyersanyaggal segítsék a népgazdaságot (Csepka, 1953. pp. 6.). A versenyt nagyon komolyan vették, néhány nappal később ugyanis a megyei lap már arról számolt be, hogy a Közalkalmazottak Szakszervezetének mozgósítása következtében Szolnok megye országos viszonylatban a második helyen áll a papírgyűjtő versenyben.¹⁶ A versenynek és a propagandának az lett a következménye, hogy sok hivatalban a selejtezések fő szempontja a gyorsaság és a mennyiség lett, függetlenül a kidobott iratok értékétől és jelentőségétől.

A selejtezés végrehajtása gyakran politikai színezetet is kapott. Voltak túlbuzgó helyi káderek, akik a fasiszta rendszerként értékelt Horthy-korszak és a korábbi, bünszörnek és kizsákmányolóknak titulált feudális világ maradványaitól kívántak a selejtezések ürügyén megválni. Ezt a szemléletet sajnos a pártirányítás is ösztönözte. Egy 1953-as filmhíradó például úgy propagálta a papírgyűjtést, hogy az jó alkalom eltüntetni „a letűnt világ bürokratainak porlepte bűnjelét”-t, azaz az 1945 előtt keletkezett iratokat.¹⁷ Nem szabad megfeledkeznünk arról a kedvezőtlen körülményről sem, hogy a második világháború után egyre kevesebb becsülete lett a szellemi foglalkozásként számon tartott iratkezelői munkának. Az adminisztráció szinte minden területen kicserélődött és új káderek kerültek állományba, akik munka közben ismerkedtek meg az iratkezelés feladataival (Jancsó, 1986. pp. 85.). Mint később látni fogjuk, előfordult olyan eset, amikor a tanács dolgozói azért nem tartották be a selejtezésre vonatkozó előírásokat, mert fogalmuk sem volt arról, hogy milyen jogszabályoknak kellene eleget tenniük. A hivatali apparátus gyakran alacsony képzettsége sem kedvezett, hiszen a szerény műveltséggel és történelmi ismeretekkel rendelkező irattárosok nehezen tudták eldönteni egy-egy

¹² *A belügyminiszter 131–10/1952. B. M. számú utasítása a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről kiadott 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelet végrehajtása tárgyában.* Belügyi Közlöny. 11. sz. 1952. március 14. pp. 136–140.

¹³ MNL JNSzML Levéltár iratai. 235/1955.

¹⁴ MNL JNSzML Levéltár iratai. 739/1955.

¹⁵ *Hivatalaink járjanak élen a papírgyűjtésben.* Szolnokmegyei Néplap. 6. évf. 158. sz. 1954. július 6. pp. 3.

¹⁶ *Hírek.* Szolnokmegyei Néplap. 5. évf. 147. sz. 1953. június 23. pp. 4.

¹⁷ Gyűjtsd a papírt című filmhíradó, 1953. Nemzeti Filmintézet Filmarchívuma. <https://filmhiraadokonline.hu/watch.php?id=11269> (Utolsó megtekintés: 2020. 01. 20.)

iratról, hogy az történeti szempontból jelentős-e vagy sem, azt viszont könnyen megértették, hogy elismerésben részesülhetnek, ha minél több régi papírt szállítanak el a gyűjtőhelyekre. Sajnos nagyrészt pont ezek az emberek voltak azok, akik a levéltárosok segítségét sem kérték ki a selejtezések kapcsán. És voltak persze olyan vezetők is, akik vélt vagy valós hatalmukat és befolyásukat fitogtatva egyszerűen nem voltak hajlandók együttműködni a levéltárosokkal és figyelmen kívül hagyták útmutatásaikat.

Az egyes eseteket vizsgálva nehéz megmondani, hogy csupán tudatlanságból, a megfelelő ügykörjegyzékek hiánya miatt, vagy esetleg szándékos ideológiai megfontoltság okán, de az 1950-es években rengeteg történeti szempontból jelentős irat került a Szolnoki Papírgyárba, mint megsemmisítésre váró és újrahasznosítandó nyersanyag. Az iratok pusztulását – a központi intézkedéseken túl – a levéltárosok igyekeztek megakadályozni. Nemcsak a selejtezést végző szervezetek ellenőrizték szűrőpróbaszerűen, hanem fáradságot nem ismerve, rendszeresen kutatták a hulladékgyűjtő és újrahasznosító telepeket, ahol megpróbálták összeszedni és a levéltárba szállítani a véletlenül vagy szándékosan odakerült iratokat. Nem túlzás azt állítani, hogy a levéltárak részéről valódi értékmentés folyt ebben az időszakban. A tanulmány hátralévő részében néhány Szolnok megyei példán keresztül fogom illusztrálni ezt a folyamatot.

Szedő Antalnak, a Szolnoki Állami Levéltár vezetőjének 1950-ben már szokásává vált, hogy Kaposvári Gyulával, a szolnoki városi könyvtár és múzeum igazgatójával rendszeresen bejárta a megyei MÉH telepek és a Szolnoki Papírgyár területét, tévesen selejtezett iratok után kutatva. A szakembereknek e kutatások során nagy mennyiségű, történeti szempontból jelentős iratot találtak. A kutatásokról készült jelentések és jegyzőkönyvek tanulsága szerint 1950-ben elsősorban más megyék tévesen selejtezett és ideszállított iratait sikerült fellelni. Ennek az volt az oka, hogy a Szolnoki Papírgyárba az egész ország területéről érkezett újrahasznosítandó papír. 1950 augusztusában például Szedő Antal 20 mázsányi debreceni illetőségű iratra bukkant a Szolnoki Papírgyárban, köztük nemes családok irataira, összeírásokra és közigazgatási iratokra a 18–19. századból. Szedő azonnal felvette a kapcsolatot Komoróczy Györggyel, a debreceni levéltár vezetőjével, hogy arról tárgyaljanak, milyen módon tudnák ezeket megmenteni és visszaszállítani Debrecenbe.¹⁸ Komoróczy egy rendkívül hálás hangvételű levélben megköszönte Szedő munkáját és leírta, hogy a szóban forgó akták valószínűleg még a selejtezési tilalom előtt, véletlenül lettek kiselejtezve. Az iratokat haza kellett szállítani, ez azonban nem ment könnyen. A korszak viszonyait nagyszerűen tükrözi, hogy a papírgyár csak akkor volt hajlandó visszaadni a kiválogatott iratokat, ha cserébe ugyanannyi papírt kap. Ez óriási gondot okozott, Debrecenből ugyanis kezdetben nem tudtak megfelelő mennyiségű selejtpapírt beszolgáltatni.¹⁹ Végül 1950 októberében mégis visszakerült Debrecenbe a mintegy 15 folyóméternyi értékes iratanyag.²⁰ A későbbiekben is előfordult, hogy a helyi levéltárosok más megyék iratait találták meg Szolnokon. Még 1950-ben Szedő Antal szintén a papírgyár telepén bukkant rá a Veszprém megyei Csajág község 1803-as *Liber possessionalisára*, amit tévedésből először Debrecenbe küldött, onnan azonban eljuttatták az értékes kötetet Veszprémbe.²¹ 1953-ban több részletben sikerült megmenteni a Hajdúszoboszlói Református Egyházközség főleg 18–19. századi számadáskönyvekből álló iratanyagát.²² Ugyanebben az évben Csongrád megyei iratokat is találtak a szolnoki levéltárosok, amelyeket a Szegedi Állami Levéltárnak szolgáltattak vissza.²³ 1953. augusztus 6-án 1466 kilogramm iratot válogattak ki a szolnoki levéltár munkatársai a helyi MÉH telepen, melyeket a „*Papírgyűjtő Hetek*” következtében szállítottak oda különböző megyékből. Az iratok között voltak képviselőtestületi protokollumok, számadó és adófülkönyvek és iktatókönyvek is a 18–20. századból.²⁴ 1955-ben Bihar vármegye 1810-es közgyűlési jegyzőkönyvét küldte vissza Antal Árpád levéltárvezető a Debreceni Állami Levéltárnak. A kötetet már 1952-ben megtalálták a papírgyárban, de csak három évvel később juttatták vissza eredeti őrzési helyére.²⁵ Komoróczy György tájékoztatása szerint ezen irat még 1944-ben, a háborús iratmentés során került valamelyik Bihar vagy Békés megyei településre, ahol valószínűleg a papírgyűjtési kampányok

¹⁸ MNL JNSzML Levéltár iratai. 161/1950.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² MNL JNSzML Levéltár iratai. 184/1955.

²³ MNL JNSzML Levéltár iratai. 225/1955.

²⁴ MNL JNSzML Levéltár iratai. Jegyzékek 1953.

²⁵ MNL JNSzML Levéltár iratai. 184/1955.

során értékesítették.²⁶ 1955-ben hajdúböszörményi anyakönyvi iratokat is sikerült megmenteni a Szolnoki Papírgyár telepén, amelyek az előző példákhoz hasonlóan a felelőtlen szelekciónak estek áldozatul.²⁷

Sajnos Szolnok megyében is számos esetben előfordult, hogy a különböző hivatalok szabálytalan selejtezéseket hajtottak végre. Ennek következtében 1951-ben már megyei illetőségű iratokat is szép számmal találtak a levéltárosok a MÉH telepeken és a papírgyárban. A Megyei Földmérési Igazgatóság például 23 mázsa iratot, nagy többségében kataszteri telekkönyvet dobott ki 1951-ben. Mindezt azért tette, mert az iratok a második világháború folyamán összekeveredtek és túl nagy munkát igényelt volna a szakszerű kiválogatásuk, ráadásul a kataszteri telekkönyveket az Országos Földméréstani Intézet rendelete nem is sorolta a „*megtartandó*” iratok közé. A szerv a levéltár szakvéleményét sem kérte ki, hanem Szedő Antal budapesti tartózkodásának ideje alatt értékesítette az anyagot. Szedő Antal a LOK-nak tett későbbi jelentésében arra is panaszkodott, hogy bár 1951 nyarán selejtezési tilalom volt érvényben, az Országos Földméréstani Intézet mégsem állította le a hatásköre alá tartozó intézményeknél az eljárást. Ebben az esetben tehát egyrészt a hivatalok nemtörődomsége és a megfelelő selejtezési utasítások és ügykörjegyzékek hiánya miatt kerültek az iratok eltávolításra.²⁸ Arra is akadt precedens, amikor a szerv a levéltár képviselőjének egyértelmű felszólítása ellenére sem akart jogszerűen és szakszerűen eljárni. A megyei Folyammérnöki és Belvízrendező Hivatal esetében például Szedő Antal nem tudta megértetni a hivatal vezetőjével, hogy a Földművelésügyi Minisztérium leállította a selejtezéseket és meg kell várni, amíg a szervezethez vonatkozó pontos szabályzat elkészül. A hivatalvezető ragaszkodott az iratok értékesítéséhez és közölte Szedővel, hogy ha akarja, válogassa ki ő az anyagot, mert a többi mindenképpen leadják a MÉH-nek.²⁹

Tanácsoknál is előfordultak hasonló esetek: 1951. április 16-án Szedő Antal Jászsalsószentgyörgy, Kenderes és Besenyszög értékes iratanyagát találta meg a szolnoki MÉH telepen, köztük 19. századi protocollumokat is.³⁰ Több forrásból kiderül, hogy a községi tanácsoknál a későbbi években sem mindig álltak a helyzet magaslatán, ha selejtezésről volt szó. 1953. május 4–7. között Antal Árpád levéltárvezető végigjárta a törökszentmiklósi járás településeit, ahol ellenőrizte a községi tanácsok, egyházközségek, iskolák és más szervek iratkezelési gyakorlatát. A látogatásokról tett jelentésében leszögezte, hogy a községi tanácsokkal kapcsolatban általános tapasztalat, hogy az iratok egyáltalán nincsenek biztonságban s a levéltárba történő beszállításuk sürgős. *„Sürgős azért, mert a községeknél úgy az elnök, mint a V.B. Titkár személye sűrűn változik, s így adódik elő az a helyzet, hogy nem tudják, hogy mit csináljanak az iratanyaggal és a Hulladékgyűjtő szervek zaklatására gyanútlanul átadják nem ismerve az erre vonatkozó rendeleteket.”* (sic!) Antal több helyen is azt tapasztalta, hogy a tanács dolgozói az iratanyagot vagy ellenőrzés nélkül adják a MÉH-nek, vagy ömlesztve felhordják a hivatal padlására, így teremtve szabad helyet az irattárban.³¹

Hogy ebben mennyire igaza volt, azt egy Kenderesen végrehajtott selejtezés ékesen bizonyítja. 1954 júniusában papírgyűjtő hónapot tartottak, aminek apropójából Antal Árpád és munkatársai ellenőrző körútra indultak, hogy fényt derítsenek a szabálytalan iratszelekciókra. Kutatásuk nem volt eredménytelen, a Szolnokmegyei MÉH Vállalat kisújszállási telepén ugyanis megtalálták Kenderes község több mint 10 mázsányi iratanyagát, melyet a községi tanács a szabályos selejtezési eljárás lefolytatása és bármilyen levéltári ellenőrzés nélkül értékesített. Tette ezt annak ellenére, hogy előzetesen, 1954. június 15-én már megállapodott a megyei levéltár munkatársaival, hogy később a levéltárba szánt iratokat be fogják szállítani. Ehhez képest a MÉH telepre került iratok között olyanok is voltak, amelyek a hatályos jogszabályok értelmében egyértelműen történeti szempontból értékesnek számítottak: például közgyűlési jegyzőkönyvek, segédkönyvek és egyéb 1944 előtt keletkezett iratok. A Szolnoki Allami Levéltár munkatársai 1954. július 5-én kiszálltak Kisújszállásra, hogy az iratokat alaposan átválogassák, Antal Árpád pedig a felelősökkel szemben fegyelmi eljárás indítását kérte a Megyei Tanácstól.³² Hamarosan a Végrehajtó Bizottság helyettes elnöke és a gazdálkodási előadó ellen

²⁶ Uo.

²⁷ MNL JNSzML Levéltár iratai. 14/1956.

²⁸ MNL JNSzML Levéltár iratai. Cs. 1/1951.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ MNL JNSzML Levéltár iratai. 1/1954.

³² MNL JNSzML Levéltár iratai. 531/1954.

indult fegyelmi vizsgálat. Témánk szempontjából nagyon érdekes, hogy az elnökhelyettes az eljárás során azzal védekezett, hogy csak rövid ideje viselte hivatalát és így nem ismerhette azokat a jogszabályokat, amelyek a selejtezésre vonatkoznak. Emellett azt állította, hogy ő jóhiszeműen járt el, mert azt gondolta, hogy az eladásra kerülő iratanyag már átesett a selejtezésen. A gazdálkodási előadó ugyancsak azt hozta fel mentségül, hogy nem volt tisztában az eladott iratok tartalmával és nem tudta, hogy közöttük történeti szempontból értékes iratok is vannak. Végül a Kunhegyesi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke mindkettőjük esetében enyhítő körülményként értékelte a tájékoztatatlanságot és csupán írásbeli megrovásban részesítette őket.³³ Ez az eset tehát azt a korábbi megállapításunkat látszik alátámasztani, hogy a szabálytalan selejtezések és iratmegsemmisítések hátterében sok esetben a hivatali munka elvégzéséhez szükséges jogszabályok ismeretének hiánya húzódott meg. A Szolnoki Állami Levéltár egyébként 530 kilogrammnyi kenderesi iratot vett át a Kisújszállási MÉH-től 1954. július 15-én.³⁴

A hasonló esetek elkerülése érdekében a levéltárosok a hulladékgyűjtő telepekkel is megpróbálták együttműködni. A kisújszállási eset után Antal Árpád felvette a kapcsolatot a Szolnokmegyei MÉH Vállalat igazgatójával, és arra kérte, hogy a Vállalat telepei a továbbiakban ne vegyenek át olyan selejt iratanyagot, amelyet előzetesen nem ellenőriztek le a levéltárosok. Ezt a Vállalat igazgatója elfogadta és körlevélben értesítette is a megyei telepeket.³⁵ Később a Könnyűipari Minisztérium MÉH Irodája országos viszonylatban is adott ki erre vonatkozó utasítást. A levéltárosok éberségére azért a továbbiakban is szükség volt, ugyanis még 1958-ban is találunk precedenst arra, hogy a Szolnok-Hevesmegyei MÉH Vállalat szolnoki telepén levéltári ellenőrzés nélkül vettek át jelentős mennyiségű iratanyagot különböző szolnoki vállalatoktól.³⁶

Ez azonban 1958-ban már inkább ritka kivételnek számított. Az évtized második feléből Szolnok megye vonatkozásában alig találtam olyan iratot, amely arra vonatkozott volna, hogy megyei szervek történeti szempontból jelentős iratanyagot selejteztek ki. Mindez a szigorodó jogszabályoknak és az egyre jobban használható ügykörjegyzékeknek volt köszönhető. A helyzet javulását eredményezte az is, hogy a nagyszámú levéltári ellenőrzés hatására az egyes iratképző szerveknél és a hulladékgyűjtő telepeken meghonosodott az a szemlélet, hogy mindenféle kontroll nélkül nem szabad irattári anyagot selejtezni és megsemmisíteni. Szolnok megyében sikerült elérni, hogy a szervek együttműködjenek a levéltárral, amire ékes bizonyíték, hogy 1956-ban a megyei selejtezési verseny eredményét már egyenesen a levéltár vezetője értékelte ki, ami azt jelentette, hogy a szakmai felügyelet biztosítva volt.³⁷ Levéltártörténeti szempontból az 1950-es évek selejtezéseinek fontos hatása volt, hogy a levéltárakban (legalább is a Szolnoki Állami Levéltárban biztosan) eluralkodott az a felfogás, hogy az iratok akkor vannak biztonságban, ha már bekerültek a levéltárba. Ennek szellemében a szóban forgó évtizedben óriási mennyiségű iratanyagot szállítottak be a Szolnoki Állami Levéltárba, ami kétségkívül biztosította fennmaradásukat. Valószínű azonban, hogy a levéltárosok nem tudtak mindent megmenteni és voltak olyan, történeti szempontból értékes iratok, amelyek a selejtezések áldozatául estek. Szinte hátborzongató abba belegondolni, hogy jelentős iratok, amelyek óriási szerencsével túlélték a második világháborút, a fentiekben taglalt felelőtlen intézkedések következtében pusztultak el.

Irodalomjegyzék

14.527/1947. ME. számú minisztertanácsi határozat a papírtakarékossággal és az irattári selejtezés végrehajtásával kapcsolatos kérdések tárgyában. Magyar Közlöny. Rendeletek Tára. 279. sz. 1947. december 10. pp. 3166.

³³ Uo.

³⁴ MNL JNSzML 544/1954.

³⁵ MNL JNSzML Levéltár iratai. 532/1954.

³⁶ MNL JNSzML Levéltár iratai. 231/1958. Meg kell említeni, hogy ebben az időszakban, mivel a vállalatok szinte kivétel nélkül államiak voltak, az ott keletkezett iratok köziratnak minősültek, tehát a levéltár hatásköre teljes mértékben kiterjedt ezekre a szervekre. A rendszerváltást követő privatizáció után ez jelentősen megváltozott. Bővebben lásd: Haraszti, 2009. 391–398.

³⁷ MNL JNSzML Levéltár iratai. 54/1956.

- A belügyminiszter 131–10/1952. B. M. számú utasítása a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről kiadott 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelet végrehajtása tárgyában.* Belügyi Közlöny. 11. sz. 1952. március 14. pp.136–140.
- A belügyminiszter 5411/1948. eln. B. M. számú körrendelete a selejtezés végrehajtása során irányadó egyes szempontok tárgyában.* Magyar Közlöny. Rendeletek Tára. 115. sz. 1948. május 22. pp. 1127.
- A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 45/1958. (VII. 30.) számú rendelete az állami szervek iratainak védelméről és a selejtezésről.* Magyar Közlöny. 68. sz. 1958. július 30. pp. 509–511.
- A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 185/1951. (X. 23.) M. T. számú rendelete a közületi szervek (vállalatok) iratainak megőrzéséről és selejtezéséről.* Magyar Közlöny. 151. sz. 1951. október 23. pp.1059–1060.
- A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelete a levéltárakról.* Magyar Közlöny. 128–129. sz. 1950. július 30. pp. 946–952.
- A rendkívüli iratselejtezésről szóló 1010/1951. M. T. h. sz. határozat végrehajtása.* Méhes Értesítő. 34. sz. 1951. június 15. pp. 6.
- Csepka István (1953): *Papírgyűjtési versenyre hívjuk megyénk hivatalait.* Szolnokmegyei Néplap. 5. évf. 143. sz. 1953. június 18. pp. 6.
- Csöngé Attila (2007): *A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyében.* [Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár közleményei 9.] Dr. Zádorné dr. Zsoldos Mária a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár igazgatója. Szolnok.
- Dancs Istvánné (1979): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945–1948.* [Források a magyar népi demokrácia történetéhez III.] Kossuth Könyvkiadó. H. n.
- Haraszi Viktor (2009): *A vállalati iratok kezelése.* In: Körmendy Lajos (szerk.) (2009): *Levéltári kézikönyv.* Osiris Kiadó/Magyar Országos Levéltár. Budapest. pp. 391–398.
- Hivatalaink járjanak élen a papírgyűjtésben.* Szolnokmegyei Néplap. 6. évf. 158. sz. 1954. július 6. pp. 3.
- Hírek.* Szolnokmegyei Néplap. 5. évf. 147. sz. 1953. június 23. pp. 4.
- Jancsó Éva (1986): *Tanácskozás a vállalati iratokról. Beszámoló a MKE levéltári szekciója 1986. augusztusi üléséről.* Levéltári Szemle. 36. évf. 4. szám. pp. 81–86.
- Kiss József Mihály (2006): *A Magyar Képzőművészeti Főiskola Rektori Hivatalának iratai 1871–1949.* Segédlet. Magyar Képzőművészeti Egyetem. Budapest.
- Kiss Mária (1986): *Szombathely város levéltára.* In: Kiss Mária (szerk.) (1986): *Vass megye múltjából III. Levéltári évkönyv.* Kiss Mária, a Vas Megyei Levéltár igazgatója. Szombathely. pp. 354–375.
- Lakos János (szerk.) (2002): *A köziratok levéltári értékelésének kérdései.* Magyar Országos Levéltár. Budapest.
- Mikó Zsuzsanna (2009): *A levéltárak gyűjtőterületi munkája.* In: Körmendy Lajos (szerk.) (2009): *Levéltári kézikönyv.* Osiris Kiadó/Magyar Országos Levéltár. Budapest. pp. 447–466.